

**Bobonazarova Madina**

TERMIZ IQTISODIYOT VA SERVIS UNIVERSITETI

Tarix ta'lim yo'nalishi 4- kurs 2-23 guruh talabasi

[bobonazarovamadina2003@gmail.com](mailto:bobonazarovamadina2003@gmail.com)

## ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada XIII asr boshlarida yashab o'tgan buyuk sarkarda va davlat arbobi Jaloliddin Manguberding hayoti va vatanparvarlik faoliyati yoritilgan. Maqolada Xorazmshohlar davlatining ichki siyosiy ahvoli, Chingizxon boshchiligidagi mo'g'ul bosqinchiligining boshlanishi, Jaloliddinning taxt uchun kurashi hamda uning o'n bir yil davomida mo'g'ul istilochilariga qarshi olib borgan mardonavor kurashi tahlil qilingan. Shuningdek, Jaloliddin Manguberding Vatan ozodligi yo'lidagi jasorati va uning xalqimiz tarixidagi o'rni xolisona baholanadi.

**Kalit so'zlar:** Jaloliddin Manguberdi, Xorazmshohlar davlati, mo'g'ul istilosi, Chingizxon, Parvon jangi, Sind daryosi jangi, vatanparvarlik, milliy qahramon.

## KIRISH

O'zbek xalqi tarixida vatan ozodligi va mustaqilligi uchun jonini fido qilgan ko'plab buyuk siymolar yashab o'tgan. Ana shunday shaxslardan biri — Xorazmshohlar davlatining so'nggi hukmdori, jasur sarkarda Jaloliddin Manguberdidir. U yashagan davr jahon tarixining eng fojiali va ayni paytda eng sinovli davrlaridan biri bo'lib, bu davrda Chingizxon boshchiligidagi mo'g'ul qo'shinlari Sharqiy va Markaziy Osiyoning ko'plab davlatlarini vayron etgan edi.

Jaloliddin Manguberdi ana shunday og'ir sinov davrida tarix sahnasiga chiqib, o'z yurti va xalqining ozodligi uchun o'n bir yil davomida tinimsiz kurash olib bordi. Mazkur maqolaning maqsadi — Jaloliddin Manguberding shaxsi, uning davlat va harbiy faoliyati, mo'g'ullarga qarshi olib borgan janglari hamda uning vatanparvarlik namunasi sifatidagi tarixiy ahamiyatini yoritishdan iborat.

### 1. Xorazmshohlar davlatining ichki ahvoli va taxt uchun kurash

XIII asr boshlarida Xorazmshohlar davlati Movarounnahr, Xuroson va qo'shni hududlarni o'z ichiga olgan yirik davlatlardan biri edi. Biroq davlatning tashqi qudratiga qaramay, uning ichki siyosiy tuzilishi barqaror emasdi. Sulton Alouddin

Muhammad hukmronligi davrida saltanatda markaziy hokimiyat zaiflashgan, amirlar o'rtasida kelishmovchiliklar kuchaygan, harbiy qo'shinning yagona qo'mondonlik ostida bo'lmagani esa davlatning mudofaa qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatgan edi.

Jaloliddin Manguberdi Alouddin Muhammadning to'ng'ich o'g'li bo'lishiga qaramay, sultonning onasi Turkon-xotun uni taxtdan chetlatib, o'z urug'idan bo'lgan Qutbiddin O'zloqshohni valiahd etib tayinlagan edi. Bu holat davlat ichida yana bir bo'linish omiliga aylandi. Mo'g'ul bosqinchiligi arafasida yuzaga kelgan ushbu ichki kelishmovchiliklar Xorazmshohlar davlatining yagona mudofaa strategiyasini ishlab chiqishiga to'sqinlik qildi.

## **2. Mo'g'ul istilosining boshlanishi va Jaloliddinning kurash maydoniga chiqishi**

1219-yilda Chingizxon boshchiligidagi mo'g'ul qo'shinlari Xorazmshohlar davlatiga bostirib kirdi. Otror voqeasi bahona qilingan bu bosqin natijasida Buxoro, Samarqand, Urganch kabi yirik shaharlar bosib olindi va vayron etildi. Sulton Alouddin Muhammad mo'g'ullarga qarshi tashkiliy qarshilik ko'rsata olmay, mamlakatni tark etib, Kaspiy dengizidagi bir orolchada vafot etdi.

Davlat parokandalikka yuz tutgan, ko'plab amirlar xoinlik yo'lini tutgan yoki o'z joni va mol-mulkini asrash payida bo'lgan bir sharoitda Jaloliddin Manguberdi mardlik bilan kurash maydoniga chiqdi. U otasi vafotidan so'ng sulton deb e'lon qilindi va qolgan kuchlarni birlashtirib, mo'g'ul istilochilariga qarshi tashkiliy qarshilik ko'rsatishga kirishdi.

## **3. Parvon jangi va harbiy mahorat namunalari**

Jaloliddin Manguberdi G'azna shahriga yetib borgach, u yerda Hirot hokimi va qayinotasi Amin Malik bilan ittifoq tuzdi. Ular birgalikda Qandahor qal'asini qamal qilayotgan mo'g'ul qo'shiniga hujum uyushtirib, ularni mag'lub etishga muvaffaq bo'ldilar. Ushbu jangda Jaloliddin harbiy tarixda ilk marotaba piyoda yoyandozlarni mo'g'ullarning otliq qo'shiniga qarshi qo'yish taktikasini qo'lladi.

1221-yilning kuzida Chingizxon noyon Shiki Xutuxu boshchiligida katta qo'shinni Jaloliddinga qarshi yubordi. Parvon degan joyda bo'lib o'tgan jangda Jaloliddin qo'shini g'alaba qozondi va mo'g'ullarning mingdan ortiq askari halok bo'ldi. Bu g'alaba o'sha davr tarixchilari — Ibn al-Asir, Juvayniy va Rashididdin asarlarida yuksak baholangan bo'lib, u shu paytgacha yengilmagan deb hisoblangan mo'g'ul qo'shiniga qarshi qozonilgan noyob zafarlardan biri sifatida tarixga kirdi.

## **4. Sind daryosi bo'yidagi jang va Jaloliddinning matonati**

Parvon jangidagi g'alabadan so'ng Jaloliddin qo'shinlari orasida o'ljani bo'lishish masalasida kelishmovchilik yuzaga keldi, natijada ittifoqchi kuchlarning bir qismi undan ajralib chiqdi. Bu esa Jaloliddin qo'shinining jangovar qudratini sezilarli darajada susaytirdi. Chingizxon esa bu vaziyatdan foydalanib, shaxsan katta qo'shin bilan Jaloliddinga qarshi yurish boshladi.

Sind (Hind) daryosi bo'yida bo'lib o'tgan hal qiluvchi jangda kuchlar nisbati notekis bo'lganligi sabab Jaloliddin qo'shini mag'lubiyatga uchradi. Rivoyatlarga ko'ra, Jaloliddin qurshovdan chiqib ketish uchun oti bilan baland qoyadan Sind daryosiga sakrab, uni kechib o'tishga muvaffaq bo'lgan. Uning bu jasorati hatto raqibi Chingizxonni ham hayratga solgan va tarixiy manbalarda alohida ta'kidlanadi.

## 5. Vatan ozodligi yo'lidagi davomiy kurash

Sind daryosidan o'tib, Hindiston hududiga chekingan Jaloliddin bu yerda ham uzoq qololmadi va bir muddat o'tgach, ozgina qo'shin bilan yana Eron va Iroq tomon qaytdi. U yerda mahalliy hukmdorlar bilan ittifoq tuzishga, kuch to'plab mo'g'ullarga qarshi kurashni davom ettirishga harakat qildi. Biroq atrofdagi musulmon hukmdorlarning ko'pchiligi uning kuchayib ketishidan xavotirlanib, unga yordam berishdan tiyilgan, bu esa Jaloliddinning tashqi siyosiy faoliyatidagi asosiy qiyinchiliklardan biriga aylangan edi.

Shunga qaramay, Jaloliddin Manguberdi taslim bo'lmadi. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, u mo'g'ullarga qarshi jami o'n to'rt marta jangga kirishgan bo'lib, ularning o'n uch tasida g'alaba qozongan. Jaloliddin o'n bir yil davomida — 1220-yildan 1231-yilgacha — mo'g'ul istilochilariga qarshi tinimsiz kurash olib bordi. Bu kurash davomida u goh zafar quchdi, goh mag'lubiyat achchig'ini tortdi, biroq hech qachon vatan ozodligi g'oyasidan voz kechmadi.

## 6. Jaloliddin Manguberding vafoti va merosi

Jaloliddin Manguberdi 1231-yilning avgust oyida hozirgi Turkiya hududida, kurd tog' aholisi tomonidan fojiali ravishda halok bo'ldi. Shu tariqa o'z umrining bor-yo'g'i o'ttiz ikki yilini vatan va xalq ozodligi uchun kurashga bag'ishlagan buyuk sarkardaning hayoti so'nggi nafasigacha jasorat va matonat ramzi bo'lib qoldi.

Jaloliddin Manguberding vatanparvarlik namunasi keyingi avlodlar xotirasida abadiy saqlanib qoldi. Taniqli o'zbek shoiri va dramaturgi Maqsd Shayxzoda 1944-

yilda “Jaloliddin Manguberdi” nomli tarixiy drama yozib, sarkardaning yurt ozodligi yo‘lidagi jasoratini badiiy tarzda aks ettirdi. Mustaqillik yillariga kelib esa Jaloliddin Manguberdi merosini xolis o‘rganish va uni xalq xotirasida abadiylashtirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi: O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 24-sentabrdagi 408-sonli maxsus qarori bilan buyuk sarkardaning tavallud to‘yi keng nishonlandi.

## 7. Jaloliddin Manguberdi — milliy vatanparvarlik timsoli

Jaloliddin Manguberdi shaxsi va faoliyati o‘zbek xalqi tarixida vatanparvarlik, jasorat va milliy g‘ururning yorqin timsoliga aylangan. U Spitamen, Muqanna, Najmiddin Kubro kabi tarixda o‘chmas iz qoldirgan buyuk ajdodlarimiz qatoridan o‘rin oldi. Uning hayoti shundan dalolat beradiki, qanchalik og‘ir va murakkab tarixiy sharoit bo‘lmasin, vatan va xalq erki uchun kurashish har bir avlod uchun eng oliy burch va sharaf hisoblanadi.

Bugungi kunda mustaqil O‘zbekistonda Jaloliddin Manguberdi xotirasi alohida hurmat bilan e‘zozlanadi: uning nomi bilan ko‘plab ko‘chalar, ta‘lim muassasalari atalgan, poytaxt va boshqa shaharlarda haykallari o‘rnatilgan. Bu esa yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

## 8. Jaloliddin Manguberdi harbiy san’atining o‘ziga xos xususiyatlari

Jaloliddin Manguberdining sarkardalik mahorati o‘z davri uchun juda yuksak baholanadi. U dushman kuchlarini oldindan puxta o‘rganib, jang maydonini to‘g‘ri tanlash, qo‘shinni tez va tartibli safarbar etish hamda notekis kuch sharoitida ham nostandart taktik yechimlar topish qobiliyatiga ega edi. Xususan, piyoda yoyandozlarni otliq qo‘shinga qarshi qo‘llash, tog‘li va tog‘ oldi hududlarining relyefidan unumli foydalanish uning harbiy san’atidagi asosiy yangiliklardan hisoblanadi.

Bundan tashqari, Jaloliddin qo‘shinni safarbar etishda mahalliy aholi va turli qabila-urug‘ vakillarini birlashtirishga, ularning ma’naviy-ruhiy jihatdan safarbarligini ta’minlashga alohida e’tibor qaratgan. Aynan shu jihatlar tufayli u sonli jihatdan ustun bo‘lgan mo‘g‘ul qo‘shiniga qarshi bir necha bor jiddiy zarbalar berishga muvaffaq bo‘lgan. Zamonaviy harbiy tarixchilar Jaloliddinning bu tajribasini o‘rta asr Sharq harbiy san’atining nodir namunalaridan biri sifatida tan olishadi.

## 9. Jaloliddin Manguberdi obrazi tarixiy va badiiy adabiyotda

Jaloliddin Manguberdining hayoti va faoliyati o‘rta asr tarixchilari asarlarida keng yoritilgan. Uning o‘z vaziri va mirzasi bo‘lmish Shihobiddin Nasaviy “Siyrat as-Sulton Jalol ad-Din Manguberdi” asarida sarkardaning hayoti va janglari haqida qimmatli

ma'lumotlar keltirgan. Shuningdek, Alouddin Atomalik Juvayniyning "Tarixi jahongusho", Rashiduddin Fazlullohning "Jome' ut-tavorix" kabi asarlarida ham Jaloliddin faoliyatiga oid muhim tarixiy dalillar mavjud.

Sobiq sovet davrida Jaloliddin Manguberding sarkardalik faoliyati va uning vatan ozodligi yo'lidagi kurashi bir yoqlama yoritilgan yoxud umuman e'tibordan chetda qolgan edi. Mustaqillik yillariga kelib esa uning tarixiy siymosi xolis ilmiy asosda qayta o'rganila boshlandi. Bugungi kunda Jaloliddin Manguberdi haqida o'nlab ilmiy maqolalar, monografiyalar va o'quv qo'llanmalari nashr etilgan bo'lib, ular yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda.

## 10. Jaloliddin Manguberdi merosining bugungi kundagi ahamiyati

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda milliy tarixni xolis o'rganish va ajdodlar merosini e'zozlash davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Shu munosabat bilan Jaloliddin Manguberdi kabi vatanparvar sarkardalarning hayoti va faoliyati keng jamoatchilikka yetkazilishi, ularning jasorati yosh avlod tarbiyasida namuna sifatida qo'llanilishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Maktab va oliy ta'lim muassasalarining tarix darsliklarida Jaloliddin Manguberdi faoliyatiga alohida boblar bag'ishlangan bo'lib, bu orqali o'quvchi va talabalarda vatanga muhabbat, milliy g'urur tuyg'ulari shakllantirilmoqda.

Shuningdek, Jaloliddin Manguberdi nomi bilan atalgan ko'cha, maktab, harbiy bilim yurtlari hamda uning sharafiga o'rnatilgan haykallar xalqimizning ushbu buyuk siymoga bo'lgan cheksiz hurmati va ehtiromining ifodasidir. Bunday tadbirlar nafaqat tarixiy xotirani saqlashga, balki bugungi kun yoshlarida vatanparvarlik, mardlik va Vatanga sodiqlik kabi yuksak fazilatlarni tarbiyalashga ham xizmat qiladi. Jaloliddin Manguberdi timsolida namoyon bo'lgan qat'iyat va fidoyilik xalqimiz uchun barcha davrlarda ibrat bo'lib qoladi.

## XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Jaloliddin Manguberdi murakkab va og'ir tarixiy sharoitda yashab, o'z vatani va xalqining ozodligi uchun so'nggi nafasigacha kurashgan buyuk sarkarda va davlat arbobidir. Uning Parvon jangidagi zafari, Sind daryosi bo'yidagi jasorati va o'n bir yillik uzluksiz kurashi jahon harbiy tarixida alohida o'rin egallaydi.

Jaloliddin Manguberding hayoti va faoliyati shuni ko'rsatadiki, hatto eng og'ir sinovlar davrida ham vatanga sadoqat, mardlik va qat'iyat bilan ish tutish xalq va davlat taqdirini saqlab qolishning muhim omili bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli uning

vatanparvarlik namunasini ilmiy asosda o'rganish va yosh avlodga yetkazish bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan.

## ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ziyoyev H. Jaloliddin Manguberdi — vatan himoyachisi. — Toshkent: Sharq, 2000. — 128 b.
2. Rajabov Q. Jaloliddin Manguberdi: hayoti va faoliyati. — Samarqand: Zarafshon, 2004. — 96 b.
3. Alimova D.A. Xorazmshohlar davlati va mo'g'ul istilosi tarixidan. — Toshkent: Fan, 2006. — 184 b.
4. Sagdullayev A., Mavlonov O'. O'zbekiston tarixi (qadimgi davrdan hozirgi kungacha). — Toshkent: Akademnashr, 2010. — 512 b.
5. Go'zalova M. Jaloliddin Manguberdi obrazi o'zbek adabiyotida // O'zbek tili va adabiyoti jurnali. — Toshkent, 2012. — №4. — B. 61–67.
6. Bo'riyev O. Xorazmshohlar davlatining tanazzulga uchrashi sabablari // Tarix fanlari bo'yicha ilmiy jurnal. — Toshkent, 2014. — №2. — B. 33–40.
7. Golden P.B. Markaziy Osiyo xalqlari tarixi. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2013. — 428 b.
8. O'zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti (jamo'a muallifligi). — Toshkent: Sharq, 2019. — 344 b.
9. Odiljonova D., Qodirova R., Rustamova R. Jaloliddin Manguberdi — vatan himoyachisi // Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan. — 2024. — Vol. 2, №11. — B. 425–429.
10. Ergashev I. Markaziy Osiyoda mo'g'ul istilosi va uning oqibatlari // Ijtimoiy fikr. Inson huquqlari. — Toshkent, 2011. — №3. — B. 54–61.